

■ — 42. ročník Olympiády v českém jazyce — ■

Kateřina Rysová, Matematicko-fyzikální fakulta UK,
Karel Oliva

42 th Year of the Olympiad in Czech Language

Analysis of competition tasks of the Olympiad in Czech Language.

Ve školním roce 2015/2016 proběhl již 42. ročník Olympiády v českém jazyce. Soutěž je určena pro žáky 8. a 9. ročníků ZŠ (a odpovídajících ročníků gymnázií), kteří soutěží v I. kategorii, a pro studenty SŠ (soutěžící II. kategorie). Žáci i studenti postupně procházejí školním, okresním a krajským kolem soutěže, ti nejlepší z nich se pak účastní týdenního národního kola, které mívá tradičně poněkud odlišný průběh než kola předcházející. Soutěžní zadání připravuje komise, která je zároveň porotou národního kola. V roce 2015/2016 komise pracovala ve složení: Karel Oliva jr. (předseda), Marie Čechová, Alena Andrlová Fidlerová, Ladislav Janovec, František Martínek a Kateřina Rysová. V našem článku přinášíme komentovaný přehled vybraných úkolů jednotlivých soutěžních kol. První tři kola soutěže mají jednotný průběh. V první hodině žáci a studenti řeší zadané jazykové úkoly, ve druhé hodině píší slohovou práci na určené téma. V národním kole přibývá k těmto dvěma typům úloh ještě mluvený projev.

Zadání **školního kola I. kategorie** vycházela z jednoho úvodního textu, jímž byl jídelní lístek. Žáci v textu hledali např. obourodé podstatné jméno (*brambor – brambora*), slova, která jsou v češtině nesklonná, přestože patří k ohebným slovním druhům (*chilli, ragú, filé*), nebo ten z uvedených názvů jídel, který je ze syntaktického a stylizačního hlediska formulován tak, že umožňuje různé interpretace, tzn. lidmi bez zkušeností s naším způsobem stravování by mohl být chápán různě (*Vepřová panenka s přelivem holandské omáčky se zeleným pepřem a s americkými bramborami*). V dalším úkolu žáci z textu vypisovali všechna podstatná jména, která musí být jako označení pro určité jídlo zdrobnělá, ale v jiném významu mohou vystupovat jako nezdrobnělá (*nudličky, panenka*). Příslušná nezdrobnělá slova pak používali ve větách nebo slovních spojeních tak, aby ozřejmili jejich význam (např. *K obědu budou nudle s mákem. Hrála si s mrkací pannou.*).

Soutěžící **II. kategorie** ve školním kole mj. upravovali zadané věty tak, aby byly odstraněny jazykové nedostatky a případné nejednoznačnosti a přitom byl zachován význam, který měl mluvčí/pisatel na mysli. Poté vysvětlovali, v čem problematičnost původní formulace spočívala (*Hasiči ochlazovali ohniště požáru – došlo k záměně podobně znějících slov / odvozovacích přípon v podobně znějících slovech ohniště/ohnisko; Ve 20. století spolu Velká Británie a Francie válčily více než jednou – for-*

mulace *válčily spolu* zde může znamenat jak ‚válčily jako spojenci‘, tak ‚válčily proti sobě‘; *Firma Apple Švýcarsko nedobyje, hodinky s jablkem tam mají vstup zakázán* – byl použit chybný tvar slovesa (*ne*)*dobýt*, existuje jen podoba *nedobije* pro sloveso (*ne*)*dobít*, mělo být použito *nedobude/ nedobyde*).

V **okresním kole** soutěžící **I. kategorie** nahrazovali přídavné jméno ve spojení *zmoknuvší muž* jiným se stejným významem a utvořeným od jiného tvaru téhož slovesa (*zmoklý*). Dále určovali, jaký druh podmětu se může vyskytovat v následující větě, kterou jsme zaslechli v rádiu a zapsali v podobě posloupnosti vyslovovaných hlásek: [hnet potom zavřeli opchodi]. Žáci mohli nalézt podmět vyjádřený (rodu mužského neživotného, číslo množné): *Hned potom zavřely obchody*. (*obchody*);

podmět nevyjádřený:

rodu mužského životného, číslo množné: *Hned potom zavřeli obchody*.

(např. *prodavači*),

rodu mužského neživotného, číslo množné: *Hned potom zavřely obchody*.

(např. *úřady*),

rodu ženského, číslo množné: *Hned potom zavřely obchody*. (např. *prodavačky*);

nebo všeobecný podmět (rod mužský životný, resp. shoda podle rodu mužského životného, číslo množné): *Hned potom zavřeli obchody*.

Studenti **II. kategorie v okresním kole** řešili např. úkol vycházející z věty *V koutě tiše sedělo ustrašené strašidlo*. Vysvětlovali nejdříve základní význam slova *ustrašený* (‚vyděšený, bojácný, mající strach‘, tj. ‚strašidlo se bálo‘) a poté vysvětlovali, jaký význam mají slovesa *usmát se* a *ukázat se* ve větách *Klaun se smál a smál a smál, až se usmál. Kazatel kázal, kázal a kázal, až se ukázal*. (‚vyčerpat se, unavit se‘). Poté studenti vymezovali další možný význam slova *ustrašený* užitého v první větě (‚vyčerpaný dlouhým strašením‘). Na závěr vysvětlovali, co všechno může znamenat sloveso *upsat se* (‚zavázat se podpisem‘: *Upsal se ďáblu*; ‚vyčerpat se psaním‘: *Celý den jsem přepisoval poznámky a už jsem se upsal*; ‚napsat chybně‘: *Tohle vím, jenom jsem se upsal a napsal to chybně*).

První úkol **krajského kola pro I. kategorii** vycházel z krátké anekdoty:

– Čím chceš být?

– *Milionářem jako můj otec.*

– *Tvůj otec je milionář?*

– *Ne, ale také by jím chtěl být.*

Soutěžící měli rozvést tu z replik textu, která je v něm mluvčími chápána různě, dvojitým způsobem tak, aby byl uvedený rozdíl mezi významy zřejmý (*Milionářem, jako je × chce být můj otec.*), rozdíl pak vysvětlovali. V dalším úkolu doplňovali interpunkci do následujícího souvětí dvěma způsoby tak, aby souvětí pokaždé znamenalo něco jiného: *Naši politici se zabývají riziky která naší zemi hrozí zatím jen v teoretické rovině*. (řešení: *Naši po-*

litici se zabývají riziky, která naší zemi hrozí, zatím jen v teoretické rovině. × Naši politici se zabývají riziky, která naší zemi hrozí zatím jen v teoretické rovině.). Poté žáci vysvětlovali, proč je možno změnit význam souvětí pouze užitím rozdílné interpunkce – vazebné vztahy (valence) a významy sloves užitých v obou větách umožňují, aby každé z nich bylo doplněno větným členem v teoretické rovině; o tom, ke kterému ze sloves tento větný člen patří, můžeme tedy jednoznačně rozhodnout jen na základě umístění interpunkční čárky, která ukazuje, kde končí vedlejší věta.

Úkoly **krajského kola pro II. kategorii** vycházely z úryvku textu o národní literatuře. Studenti např. vysvětlovali význam slova *udánlivě* z úryvku bez použití synonym (,na základě něčího tvrzení‘) nebo vyhledávali v textu všechna slova obsahující hlásku ř, ta pak třídili do skupin podle toho, zda se v nich vyslovuje ř znělé (*vyjadřujících, tvoří*) nebo neznělé (*přejato, prostřední, střídání, přijímá*), a poté formulovali pravidlo o výslovnosti hlásky ř v těchto slovech (neznělé ř se v zadaných slovech vyslovuje v sousedství neznělé souhlásky, znělé ř se vyslovuje mezi dvěma samohláskami a mezi znělou souhláskou a samohláskou).

Témata slohových prací žáků I. kategorie byla ve školním, okresním a krajském kole následující: *Říká se: „Nežijeme proto, abychom jedli, ale ...“; Nejlepší maska; Jarní vody*. Studenti II. kategorie psali slohy na témata: *Když jsem ještě chodil spát hned po večerníčku; Ladovská zima; Slova se nepočítají, ale váží*.

Národní kolo se opět konalo 23. 6. – 29. 6. 2016 v chatové osadě v Bělé pod Bezdězem. Zúčastnilo se jej 34 soutěžících v I. kategorii a 30 soutěžících ve II. kategorii. Žáci a studenti zde řešili celkem pět soutěžních úkolů – dva úkoly jazykové, dva slohové a mluvený projev. Jazyková zadání pro národní kolo jsou volena tak, aby soutěžícím poskytovala dostatečný prostor pro vlastní zamyšlení se nad danou problematikou, nahlížení na jeden problém z mnoha úhlů a aby umožňovala badatelský přístup k jazyku. Na řešení zadaných úkolů (s výjimkou mluveného projevu) mají soutěžící vždy několik hodin, někdy i dnů, a mohou při řešení využívat i odbornou literaturu, která je na místě k dispozici.

Prvním jazykovým úkolem pro žáky a studenty byla práce s textem. Soutěžící **I. i II. kategorie** dostali ukázkou z knihy Josefa Škvoreckého *Ze života lepší společnosti* (každá kategorie měla zadaný jiný úryvek). Jejich úkolem bylo najít v něm prvky humornosti (na různých jazykových rovinách), pojmenovat je a doložit příklady z textu. Soutěžící v textu nacházeli např. střídání prvků vyššího a nižšího stylu (*jež vs. meje; pravila vs. blbnou*), nevhodné řazení informací v textu a nefunkční opakování informací, nadměrnou kondenzaci vyjádření (*Moje sestra jest Blanka šestnáct let stará.*), přílišné množství krátkých, asyndeticky spojených vět (*Její bratr jest Přema. Ten jest můj přítel.*), archaický pořádek slov ve větě (*těž chodí tam Hana; starší můj bratr; lidé na fagot hrající*), nevhodnou parcelaci souvětí

(...*jest její kamarádkou Jitka Skočdoplová. Jež se mně líbí.*), vyjádření konatele konstrukcí se sekundární předložkou (*odhalení pomocí pana Kadeřávka*), nadměrné opakování výrazových prostředků (hlavně tvaru *jest*), nevhodné koordinace (*meje schody a nádobi*), archaismy (*staroslavný, jest, sdostatek*), nevhodně užívaný instrumentál (*jest velikým a těžkým; jest běhnou; moje matka jest milostivou paní*) apod.

Soutěžící **II. kategorie** dokázali většinou přesněji pojmenovat nalezené jazykové jevy, vysvětlení podstaty humornosti v textu ale obecně působilo všem soutěžícím problémy (na rozdíl od nalezení prvků samých, většina soutěžících se soustředila hlavně na obsahovou stránku textu). Pro zajímavost zde přinášíme několik ne zcela zdařilých formulací, které se objevily v odevzdaných pracích. Jedná se spíše o jednotlivosti, uvádíme je pouze proto, aby mohly být inspirací pro učitele, na čem s žáky v hodinách českého jazyka pracovat. V pracích žáků a studentů se mj. objevily tyto formulace a tato tvrzení: „*jež*“ je spojka; neobvyklé skloňování: „*meje*“; neshodný přívlastek: „*škola chlapecká*“; *je to méně pravděpodobnějším; velespisovný; ze druhé věty bychom mohli udělat jedno slovo; poskládání slov ve větě; smysluplná čárka; přechodník je lehce podivně vyznívající; je zde užito nadměrné množství plnovýznamových slov; speciální slovo: „sdostatek“; správné skloňování „jenž“ je dnes již zastaralé; nesmím vynechat zájmeno „jenž“, jež se v běžné komunikaci už nepoužívá; zastaralé skloňování: „hráti“*. Celkově však úkol soutěžící řešili dobře, každý z nich dokázal v textu odhalit a popsat alespoň některé rysy, které se podílejí na jeho humornosti. Ukazuje se ale, že žáci a studenti nejsou zvyklí pracovat s textem jako celkem, bez dílčích návodných otázek. Domníváme se, že právě tato dovednost by měla být dále rozvíjena v hodinách českého jazyka, protože bezprostředně souvisí s porozuměním textu jako celku.

Druhým jazykovým úkolem pro **I. kategorii** byla práce s výrazy *absolutně, fakticky, normálně* a *totálně*, které v jazyce mohou vystupovat jako příslovce nebo jako částice a v mnohých případech mezi těmito dvěma kategoriemi kolísají. Soutěžící dostali úryvky různých textů, do nichž měli na vynechané místo doplnit ty zadané výrazy, které se do daného kontextu hodily (příklady kontextů: *Jako vždy jsem _____ nevěděla, o čem mluvím, ale pak jsem pochopila, že myslí pozvánku na ples. – Učí nás fyziku. Třeba dokáže udělat baterii z citronu. Fakt, nekecám, _____ to udělal: stačí do něj na jedné straně strčit peníz, na druhý hřebík.*). Žáci si všímali, za jakých podmínek jsou nebo nejsou jednotlivé výrazy navzájem zaměnitelné, čím se text liší, pokud se v něm tyto výrazy vyskytují a nevyskytují, popisovali, do jaké vrstvy vyjadřovacích prostředků patří. Cílem úkolu bylo, aby si soutěžící uvědomili, která kritéria lze brát v úvahu při rozlišování slovních druhů příslovce a částice a že existuje určité přechodové pásmo mezi těmito dvěma slovními druhy. Úkol byl pro soutěžící dobře řešitelný, ukazovalo se, že zadání, která vycházejí z jejich jazyko-

vého citu, jsou jim blízká. Problém jim ale působilo (jako i v předchozím případě) zobecnění vypořizovaných jazykových rysů a jejich teoretický popis.

Druhým jazykovým úkolem pro soutěžící **II. kategorie** byla práce s problematickým pracovním listem, který byl určen jako učební materiál pro žáky 4. tříd ZŠ (pracovní list měl sloužit pro slohovou výuku – jeho cílem byl nácvik psaní zprávy). Úkolem soutěžících bylo posoudit předložený pracovní list z hlediska různých jazykových rovin, rozhodnout, zda je jeho znění vhodné, a vypsát jazykové nedostatky, které se v něm objevují. Studenti například vypořizovali, že deklarované téma pracovního listu ne zcela odpovídá jeho obsahu, text obsahuje pravopisné chyby, ukázkový text je příliš dlouhý a neobsahuje pointu, na niž jsou ale žáci dotazováni v jedné z otázek k textu, v textu jsou zaměňovány termíny *věta* a *odstavec* apod. Úkol patřil mezi zdařilé.

Soutěžící I. kategorie psali **dvě slohové práce** – první na téma *Dojmy z muzea cukrovarnictví, lihovarnictví a řepářství v Dobrovicích* (práce byla inspirována návštěvou muzea v Dobrovicích), druhou na téma *Mladá Boleslav včera a dnes* (vycházeli přitom z exkurze do Mladé Boleslavi). Soutěžící II. kategorie zpracovávali nejprve téma *Zamyšlení nad lidským charakterem* (inspirováno životními osudy Čeňka z Vartenberka – soutěžící navštívili Stráž pod Ralskem dříve zvanou Vartenberk) a poté *Našli jsme ve sklepech...* (téma vycházelo z návštěvy komendy v Českém Dubu a historie jejího objevení ve sklepech jednoho z domů). Slohové úkoly jsou součástí soutěže zejména proto, aby soutěžící prokázali, jak dovedou jazyk užívat v praxi. Úroveň slohových prací byla (podle očekávání) rozdílná. Většina žáků i studentů dokázala uspokojivě splnit zadání, vynikajících prací se ale objevilo pouze několik. Pro ilustraci opět uvádíme několik výraznějších nebo často se opakujících nedostatků, jejichž korigování by mohl být věnován prostor při výuce českého jazyka. Žáci i studenti mají opakovaně problémy s psaním čárek před výrazy *než* a *jako* a při oddělování vedlejších vět vložených (často je oddělují jen z jedné strany), někteří neovládají dobře zápis přímé řeči. Objevují se i základní pravopisné chyby (*shlédnout film*), nezděrně se vyskytují i problémy v oblasti morfologie (*nálepky s obrázkami, vystoupáváme do patra*). Poměrně často se vyskytovaly nedostatky stylizační (*Na recepci jsme vyfasovali příjemnou slečnu průvodkyni.*) a v některých případech i nepřesnosti obsahové (*cukr, lih i ostatní produkty z červené řepy; viděli jsme kostky cukru různých tvarů*).

Součástí národního kola je také **mluvený projev**. Soutěžící mají vždy 3 minuty na přípravu projevu na zadané téma. Potom svůj projev přednášejí před porotou, očekávaná délka projevu je 1–1,5 minuty (soutěžící může využívat své připravené poznámky). Letošní téma pro žáky I. kategorie: *Zážitek ze školního/okresního/krajského kola OČJ*, pro studenty II. kategorie: *Ocitl jsem se v p/Pohádce...* (osada, v níž národní kolo OČJ probíhalo,

se jmenovala Pohádka). Projev většiny soutěžících byl uspokojivý, v letošním roce porota ale zaznamenala i poměrně mnoho projevů vynikajících a výrazně nadprůměrných, a to v obou kategoriích.

Své jazykové schopnosti ale soutěžící neprokazovali a nerozvíjeli jen v zadaných soutěžních úkolech. Byl pro ně připraven i pestrý volnočasový program, využívající komunikační schopnosti soutěžících. Připravili například krátká dramatická vystoupení nebo psali příspěvky vtipně komentující aktuální dění na olympiádě. Na závěr byla pro soutěžící připravena beseda se spisovatelem Jiřím Záčkem.

Celkově se v tomto školním roce počet soutěžících rovnal číslu 28 387. V I. kategorii se účastnilo 18 989 žáků ZŠ a nižších ročníků gymnázií, ve II. kategorii určené pro střední školy a vyšší třídy gymnázií byl počet soutěžících zhruba poloviční, bylo jich 9 398. Taková čísla lze v zásadě pokládat za příznivá, byť nepoměr mezi počty soutěžících v I. a II. kategorii je nápadný a zasluhoval by si podrobnější analýzu příčin, také proto, že zatímco v I. kategorii soutěží žáci ve věku 14 a 15 let, tedy dvou populačních ročníků, je II. kategorie otevřená čtyřem ročníkům.

K organizaci soutěže nebyly zásadní připomínky, politováníhodné je, že na některých školách nedostali účastníci v okresních či krajských kolech odpovídající pedagogický doprovod (při cestě do místa soutěže je doprovázel např. školník), což signalizuje problémy motivace i na straně vyučujících, resp. jejich zaměstnavatele – školy. K zadání soutěže zaznělo několik připomínek ohledně nevyrovnané náročnosti úloh, jejich srozumitelnosti či rozmanitosti, a také vztahu k probíranému povinnému učivu. Ukázalo se sice, že to je záležitost do jisté míry individuální, nešlo o připomínky plošné, ústřední porota odpovědná za přípravu soutěže je však bere velmi vážně a zabývala se jimi hned na svém prvním zasedání v září 2016.

Závěr

Národní kolo OČJ můžeme hodnotit jako zdařilé, ukazuje se, že někteří žáci a studenti se hlouběji zajímají o jazyk jako systém, rádi o něm přemýšlejí a jistě mají potenciál stát se v budoucnu jazykovědci-profesionály.

Na závěr jmenovitě uvádíme ty, kteří ve 42. ročníku Olympiády v českém jazyce v národním kole zvítězili (vítězům blahopřejeme).

I. kategorie: 1. místo – Markéta Hurtová, Základní škola Vsetín; 2. místo – Jan Rus, Gymnázium Trutnov; 3. místo – Anežka Tefrová, Gymnázium Josefa Ressela, Chrudim.

II. kategorie: 1. místo – Michal Bubeník, Biskupské gymnázium a mateřská škola, Brno; 2. místo – Kateřina Orságová, Gymnázium Jana Blahoslava, Ivančice; 3. místo – Johana Zachová, Gymnázium Jihlava.